

УДК 911.3

Іщук С.І., Гладкий О.В., Руденко О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ландшафт, комплекс чи просторова синергія?

Розкрито сутність основних категорій фізичної та економічної географії: ландшафт і комплекс. Подано точку зору провідних учених – фізико-географів та ландшафтознавців щодо феномену ландшафту в рамках різних наукових концепцій. Виділено історичні аспекти його еволюції. Запропоновано визначення комплексу та висвітлено особливості процесу комплексоутворення в економічній і соціальній географії. Проведено типізацію комплексів. Обґрунтовано необхідність виділення територіально-виробничих комплексів, подано їх видову та функціональну структуру. Розкрито особливості застосування концепції суспільно-географічних комплексів. Визначено сутність синергетичного ефекту території та розкрито синергетичні властивості ландшафту та комплексу. Запропоновано розглядати категорії ландшафту і комплексу в рамках концепції просторової синергії. Виділено новітні постдисциплінарні аспекти гуманістично-перцепційних та гештальтно-психологічних просторових якостей синергетичного ефекту території.

Ключові слова: ландшафт, комплекс, синергія, простір, категорія, фізична географія, економічна та соціальна географія.

Ищук С.И., Гладкий А.В., Руденко О. В. Ландшафт, комплекс или пространственная синергия?

Раскрыта сущность основных категорий физической и экономической географии: ландшафт и комплекс. Подана точка зрения ведущих ученых – физико-географов и ландшафтоведов относительно феномена ландшафта в рамках различных научных концепций. Выделены исторические аспекты его эволюции. Предложено определение понятия «комплекс» и освещены особенности процесса комплексообразования в экономической и социальной географии. Проведена типизация комплексов. Обоснована необходимость выделения территориально-производственных комплексов, представлена их видовая и функциональная структура. Раскрыты особенности применения концепции общественно-географических комплексов. Определена сущность синергетического эффекта территории и раскрыты синергетические свойства ландшафта и комплекса. Предложено рассматривать категории ландшафта и комплекса в рамках концепции пространственной синергии. Выделены новые постдисциплинарные аспекты гуманитарно-перцепционных и гештальтно-психологических пространственных качеств синергетического эффекта территории.

Ключевые слова: ландшафт, комплекс, синергия, пространство, категория, физическая география, экономическая и социальная география.

Ischuk S.I., Gladkey A.V., Rudenko O. V. Landscape, complex or spatial synergy? The essence of landscape and complex as the main categories of physical and economic geography is disclosed. The scientific investigations of landscape phenomenon based on various scientific concepts of the leading physical geographers and landscape scientists are revealed. The historical aspects of landscapes evolution are defined. The current definition of complex is substantiated. The different peculiarities of complexes development process are investigated in modern economic and social geography. The typification of complexes is proposed. The concept of territorial-industrial complexes is substantiated. The special parameters and functional structure of territorial-industrial complexes are disclosed. The main features of socio-geographical complexes concept are explored. The essence of synergistic effect of the territory is revealed. The synergistic properties of landscapes and complexes are described. The different categories of landscape and complex are investigated within the concept of spatial synergies. The new post-discipline aspects of humanistic-perceptual as well as of *gestalt*-psychological investigations of synergistic effect of the territory are disclosed.

Keywords: landscape, complex, synergy, space, category, physical geography, economic and social geography.

Вступ. Актуальність теми. Сучасна географічна наука заснована на системному підході та користується в переважній більшості своїх наукових розробок системною парадигмою. В рамках цієї парадигми об'єкти різноманітних

географічних досліджень підпадають під поняття системи і характеризуються множиною елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках одне з одним, утворюючи певну цілісність, єдність. Теорія ландшафту в фізичній географії, теорія комплексів (суспільно-географічних, територіально-виробничих, промислових, агропромислових, соціальних) в економічній та соціальній географії – все це часткові конкретизовані вирази системи та системності.

Однак, останнім часом, все більша кількість учених стверджують, що така постановка питання не вичерпує усієї глибини та різноманітності географічних об'єктів. Їх не можна звести до простої суми елементів, навіть об'єднаних певними відносинами та зв'язками. В цьому поєднанні з'являються нові якості, нові потенційні можливості, нові додаткові ефекти, які називають синергетичними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням онтологічних особливостей фізико-географічних ландшафтів з точки зору системного підходу займалось багато учених. Починаючи з класичних праць О. фон Гумбольдта, В.В. Докучаєва, В.П. Семенова Тянь-Шанського і закінчуючи нашими сучасниками – М.Д. Гродзинським, Г.І. Денисюком, О.М. Мариничем, П.Г. Шищенком, О.Г. Топчієвим. Вивченню комплексів в економічній та соціальній географії присвячені роботи М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, С.І. Іщука, О.І. Шрага, А.Т. Хрущова, Г.П. Підгрушного, П.В. Сухого, В.І. Куценко, Т.І. Шпараги. Нові синергетичні властивості даних об'єктів географічних досліджень розкриваються в працях Ю.М. Голубчікова, Н.Я. Мінеєвої, О.В. Савицької, Д.М. Замятіна. Однак, змістовного аналізу та порівняння названих концепцій в рамках трансформації парадигми географічної науки ще детально не відбувалось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, метою даної роботи є аналіз категорій ландшафт і комплекс з позицій системної парадигми і їх трансформація в синергетичну концепцію під впливом гуманістичних трансформацій. Основними завданнями роботи є аналіз категорій ландшафт і комплекс, виявлення їх синергетичних властивостей та встановлення напрямів їх видозміни в рамках нової парадигми географії.

Виклад основного матеріалу. Найбільш універсальним визначенням категорії «ландшафт» є уявлення про нього, як про відносно однорідну ділянку географічної оболонки, що відрізняється закономірним поєднанням її компонентів (рельєфу, клімату, рослинності і т.д.) та морфологічних частин (фацій, урочищ, місцевостей), а також особливостями поєднання і характером взаємозв'язків з більш низькими територіальними одиницями. Наголошується при цьому, що ландшафт в широкому сенсі є синонімом природно-територіального комплексу певного рангу. І дійсно, системне поєднання в єдиній нероздільній цілісності різних природних компонентів складає основу існування ландшафтів, як і географічної оболонки в цілому.

Однак, поняття ландшафту цим не вичерпується. Якщо дослідити витоки цього терміну, то стає очевидним, що географічна наука запозичила його ще з кінця 16 ст., взявши з фламандського живопису, що зображав картини неміської природи, так, в їх єдності, цілісності, але й в естетиці та синергії. Як свідчить М.Д. Гродзинський [3], наукове оформлення терміну «ландшафт» відбувалось в працях О. фон Гумбольдта, де вчений визначив в його, як «загальний характер земного регіону», як природний реальний феномен, що відбивається у почуттях людей [4].

Послідовники О. фон Гумбольдта – А. Геттнер, О. Шлютер, К. Зауер, наголошували переважно на хорологічних аспектах розуміння ландшафту. На

думку того ж Альфреда Геттнера – класичного представника хорографічного підходу, під ландшафтом слід розуміти поєднання неживої природи, біоти та людства [1]. Прийнято вважати, що учений дотримувався суто матеріалістичної системної думки щодо поняття «ландшафт». І не додавав туди нічого, окрім класичних літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери та антропосфери. Однак, в праці «География, ее история, сущность и методы» (1930 р.), А. Геттнер особливо наголошував на естетичних якостях ландшафту та мистецькій стороні дослідження [1]. Ним досліджено та обґрунтовано естетичну та практичну цінність країн і ландшафтів, роль та значення географічних картин у розвитку науки тощо. Вони, на думку Геттнера, мають за мету сприяти уникненню надмірної уваги до практичної (прикладної) сторони дослідження. Ландшафт, на думку ученого, є тією основою, що може інтегрувати всі географічні знання в єдину гуманістичну якість. Цю думку підтримали французькі географи – засновники напрямку географії людини: Поль Відаль де ла Блаш і Жан Брюн. На думку учених, ландшафт має розумітись виключно з гуманістичних позицій, його виділення відштовхується від людини, оскільки він впливає на її почуття і стиль життя.

Російські та радянські географи – В.В. Докучаєв, Л. Берг, Ф. Мільков та ін. перебували, як стверджує М.Д. Гродзинський, під впливом німецької концепції ландшафтів [3]. Включаючи людину, як носія «культурних артефактів», специфічних соціальних та біологічних рис, до складу ландшафту, ці учені підкреслювали те, що останній не обмежується суто механічним поєднанням компонентів та морфологічних частин території. Але характеризується наявністю нових якостей, властивостей та процесів, що носять несистемний, гуманістичний характер з огляду на природу буття людини, людиновимірності пізнання та освоєння простору. Однак, згодом, в радянські часи, ця ідея була відкинута. І вже в роботах Л. Раменського, М. Солнцева, К. Геренчука, А. Ісаченко було сформульоване вчення про ландшафт, як унікальний набір різноманітних природних компонентів і специфічних морфологічних частин менших рангів. Все це перейшло у другій половині ХХ ст. в розуміння системності ландшафту, внутрішньої його ієрархічної поліструктурованості (вертикальної та горизонтальної), таксономічності, комплексності, взаємообумовленості, що, відштовхуючись від класичних законів фізики (збереження речовини та енергії, термодинаміки), повністю заперечувало існування будь-яких синергетичних або ж гуманістичних якостей останнього.

Дисонансом тоді лише прозвучали думки Д. Харвея та О. Арманда, які стверджували, що в пізнанні ландшафту обов'язково присутні нотки суб'єктивності, оскільки саме виділення системи обумовлене тим, хто її досліджує. Повноцінно ці ідеї почали розвиватись в рамках феноменології К. Гуссерля та Л. Вітгенштайна. За тлумаченням М.Д. Гродзинського, в рамках феноменології, ландшафт розуміється як глибоко індивідуальна суб'єктивна категорія, з якою пов'язані почуття людини, індивідуальні значення та цінності нематеріального порядку [3]. Ці ж ідеї широко розкриваються в працях Г.І. Денисика «Антропогенні ландшафти Правобережної України» [5], «Природнича географія Поділля», «Селитебні ландшафти Поділля», О.М. Савицької «Естетика ландшафту», а також в працях Н.Я. Мінеєвої про «гештальтні ландшафти», тобто про образи та форми сприйняття ландшафтів в цілісності їх уявлення (Г. фон Еренфельсом).

Подібні ідеї розвивають Ю.М. Голубчиков в рамках географії людини, гуманістичної географії, ландшафтотерапії та Д.М. Замятін в концепції мета-географії і просторових образів [2, 7, 8]. Всі ці дослідження надали можливості

М.Д. Гродзинському стверджувати, що «ландшафт – це простір, образ якого формується конфігурацією місць, які займають і змінюють належні до нього елементи» [3].

Гуманістична забарвленість концепції ландшафту суттєво віддаляє її від суто механістичного системного уявлення, яке було характерне для радянських досліджень. Однак, не наближає його повною мірою й до синергетичності. У ньому не враховуються ті додаткові властивості ландшафтів, що формують інші (окрім естетичних) якості унікального поєднання в просторі компонентів та морфологічних частин. Ці якості також, безперечно, носять людиновимірний характер. Але мають, скоріш за все, більш господарче, цивілізаційне, соціо-економічне значення. Відштовхуючись від праць Дж. У. Дреппера [6], ландшафт формує додаткові специфічні властивості соціуму, людської цивілізації, пізнавальної та розумової діяльності людини, а краще – натур-цивілізаційного континууму, заснованого на просторовій синергії з її самоорганізацією, стохастичною динамікою та неврівноваженими коливаннями і флуктуаціями.

Ідея синергетичності ландшафту сама по собі з'явилась ще за часів панування вчення енвіронменталістів. І Дж. У. Дреппер, як класичний представник цієї школи, виводячи на основі різноманітності ландшафтів формування різних умов буття людей, різні властивості їх самоорганізації і цивілізаційної приналежності, висловлював думку про нові якісні зміни в характері сутнісного для мешканців різних природних ландшафтів. Особливо яскраво ці думки розкрилися в маловідомій нині праці «Природа и жизнь Америки и их отношение к происхождению междоусобной войны», де автор пов'язує виникнення протистояння Півночі і Півдня Сполучених Штатів як раз із різницею їх ландшафтного середовища [6]. А в роботі «История умственного развития Европы» Дж. У. Дреппер наголошує на тому, що саме ландшафтне різноманіття європейського континенту й призвело до самої широкої диверсифікації її ключових наукових та філософських течій. Якщо певні частини Європи, за Дж. Дреппером, відповідали за встановлення «віку віри», до інші – за «вік волі» і наступний прийдешній «вік розуму».

В наші часи ідеї енвіронменталістів отримують «друге дихання» на основі їх глибокого та всебічного бачення нелінійних несистемних залежностей між компонентами ландшафту, на основі розуміння внутрішньої строкатості та несистемності цього терміну, а також завдяки істотному прориву науки в галузі феноменології, герменевтики та синергетичного аналізу [5].

Економічна та соціальна географія також вивчає різноманітні системні об'єкти. Вони формуються у вигляді територіальних комплексів різного рангу та складу. Найбільш розвиненими є вчення про промислові та агропромислові комплекси, а також про територіально-виробничі, природно-територіальні та суспільно-географічні комплекси. Під комплексом слід розуміти таку сукупність взаємопов'язаних елементів, що має високий рівень взаємозумовленості внутрішніх зв'язків та відповідає певній чітко встановленій меті. На думку М.М. Паламарчука, доцільно виділяти: 1) природні комплекси; 2) природно-антропогенні комплекси, тобто природні, що видозмінені діяльністю людини (до них фізикогеографи відносять змінені антропогенною діяльністю ландшафти); 3) природно-суспільні комплекси, в основі яких лежать природно-ресурсні цикли; 4) виробничі комплекси, в основу яких покладено енерговиробничі цикли; 5) суспільні комплекси, які є сукупністю соціальних невиробничих об'єктів

(соціальної інфраструктури, освіти, науки, культури тощо).

В рамках системного підходу розвинулось вчення про територіально-виробничі комплекси (ТВК). На думку С.І. Іщука [9], під ТВК розумілось таке поєднання взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів виробництва певної території, за якого забезпечується найбільш повне використання і переробка сировини та енергії та формування певного народногосподарського ефекту на основі територіальної й організаційної єдності та усталених взаємовигідних зв'язків між елементами. Цей додатковий ефект виникав на основі: 1) формування стійких виробничих, інфраструктурних, техніко-технологічних, постачальницько-збутових та інших зв'язків між окремими підприємствами комплексу; 2) розвитку кооперування і комбінування виробництва; 3) широкої спеціалізації підприємств, за якої досягається значний економічний ефект від масштабу виробничої функції; 4)

багатогалузевої диверсифікації виробничої діяльності, що була пов'язана із неоднорідністю природних, трудових, інфраструктурних ресурсів та місць прикладання праці; 5) концентрації та агломерування різних видів виробництва, що сприяли посиленню їх функціональної взаємопов'язаності; 6) комплексного використання сировини і відходів; 7) оптимізації системи природокористування. В результаті діяльності ТВК виникала значна економія суспільної праці, економія на масштабах виробництва, на інфраструктурному, науково-конструкторському та інженерно-технічному обслуговуванні, на зв'язках і комунікаціях, на централізації і єдності цілепокладання функцій управління тощо. Концепція ТВК є найбільш розробленою у вітчизняній економіко-географічній науці радянського періоду. В різні роки її досліджували: Е.Б. Алаєв, М.Т. Агафонов, П.М. Алампієв, М.К. Бандман, Г.В. Балабанов, А.Т. Ващенко, А.П. Голіков, І.О. Горленко, Я.І. Жупанський, Ф.Д. Заставний, В.І. Захарченко, М.Г. Ігнатенко, С.І. Ішук, Т.М. Калашникова, В.В. Кістанов, А.М. Колотієвський, Л.М. Корецький, С.Б. Лавров, І.В. Нікольський, С.Я. Ниммик, М.М. Паламарчук, М.Д. Пістун, Ю.І. Пітюренко, А.Ю. Пробст, Ю.Г. Саушкін, Є.Д. Силаєв, А.В. Степаненко, Д.М. Стеченко, М.Ф. Тимчук, О.Г. Топчієв, А.Т. Хрущов, Б.С. Хорєв, О.І. Шаблій, М.Д. Шаригін, М.І. Шраг та ін.

Із вчення про ТВК органічно випливала ідея загальної комплексності усієї людської діяльності, що додатково підтверджена ідеями комплексності в сфері природного середовища (в рамках вчення про фізико-географічний ландшафт). Суспільно-географічний комплекс (СГК) почав розглядатись як інваріантний об'єкт дослідження суспільної географії, як «виокремлена на основі суспільно-географічних зв'язків територіальна і комплексно-пропорційна структура матеріально-речовинних і духовних компонентів діяльності людини» (Пістун М. Д., 1996).

Концепція СГК стала виключно важливим географічним інструментарієм для пошуку шляхів збалансованого цілісного розвитку території. В основі ідеї СГК Пістун М.Д. застосував комплексно-пропорційний підхід, що дозволяє розглядати певну територію як єдину цілісну складну систему з усіма її складовими частинами (природними, економічними, соціальними) та виявляти і усувати певні диспропорції. Від концепції ТВК, вчення про СГК кардинально відрізняється характером зв'язків в межах системи: на відміну від попередніх розробок, вони переважно носять вертикальний характер, тобто відбуваються між окремими видами господарської діяльності людей (а не в межах однієї галузі, наприклад, промисловості).

До того ж, до складу СГК вперше увійшли не лише матеріально-речовинні, але й духовні компоненти діяльності людини (так саме, як ідеї ландшафтів

останнім часом збагатились їх естетичними та цивілізаційно-формуєчими якостями). Це певною мірою унеможлиблює існування класичних системних уявлень про комплекси, адже до складу СГК входять такі елементи, що не можуть бути формалізовані та кількісно виміряні повною мірою (під вимірювання, а отже й облік та систематизацію підпадають лише матеріальні носії, конкретні уречевлені вирази духовних компонентів діяльності людини). Сама ж духовна складова комплексу, особливо з точки зору герменевтики, залишається гуманістичною ланкою його існування і має високу долю суб'єктивності в оцінюванні [10]. І спроби її охарактеризувати без конкретних матеріальних носіїв (в рамках духовного, сакрального, культурного простору, простору образів та уявлень) носять некомплексний характер та розвиваються переважно в межах хорологічних ідей Ріттера-Геттнера.

В економічній та соціальній географії в рамках вчення про ТВК поступово виділився окремий напрямок наукових досліджень промислових вузлів та агломерацій. Незважаючи на значну кількість розробок (а промислові вузли та агломерації в різні роки аналізували Агафонов М.Т., Адамчук В.А., Амітан В.Н., Бабурін В.Л., Горленко І.О., Гулямов С.С., Деменев О.І., Жмудський Д.А., Жупанський Я.І., Заставний Ф.Д., Зубков А.І., Ісянбаєв М.Н., Ішук С.І., Кипоть В.С., Корецький Л.М., Кузьмінська О.К., Лейкіна Д.К., Литвиненко Р.І., Магомедов Н.А., Малиш Б., Медведкова О.Л., Моїсєєнкова Т.А., Паламарчук М.М., Проценко С.М., Саушкін Ю.Г., Соловійов Н.А., Степаненко А.В., Ташук К.О., Топчієв О.Г., Фейгін Я.Г., Червова Л.Г., Шаригін М.Д., Щербицький Б.В. та ін.) тільки останнім часом активно розвивається вчення про вузловий та агломераційний ефект території. Він проявляється в умовах обмеженості земельних ресурсів і високої зосередженості людської діяльності та створює додаткові конкурентні переваги розміщення виробництва завдяки специфічним умовам на ринку праці, землі, капіталу, доступності інформаційних ресурсів, технологій та інновацій, ефективному використанню ринкових механізмів розвитку виробництва. Цей додатковий агломераційний (або вузловий) ефект носить синергетичний характер. Адже, просте поєднання окремих елементів територіального комплексу призводить до утворення нової якості, нових переваг розвитку і розміщення господарства, які не могли б сформуватись в інших умовах. Їх визначає і створює так звана просторова синергія, що сформувалась в межах великого міста і його приміської зони на основі використання земельних та інших природних ресурсів території, урбанізованої концентрованої системи розселення та щільної мережі комунікацій. Промислові підприємства агломерації отримують переваги для свого функціонування, що полягають у створенні прибутку від використання специфічних властивостей агломерування.

Синергетичний ефект розвивається також в межах великих міст та надміських розселенських утворень [11]. Він проявляється в процесах метрополізації (О.О. Денисенко, Г.П. Підгрушний), економічного зростання центральних місць (А. Льош, В. Кристаллер, П. Кругман, М. Фудзіта, М. Бекманн), комунікативності (М. Рей, Г. Гомес), розвитку технополісів та інших територій з особливими функціями (А. Тоффлер, Ш. Тацуно, В.І. Пила, О.С. Чмир). Природа його виникнення аналогічна вузловому (агломераційному) ефекту: надвисока концентрація на обмеженій ділянці простору малих модульних високотехнологічних видів людської діяльності, що призводить до насиченості (навіть, перенасиченості) території перетином комунікацій та інтересів і, як

наслідок, до формування додаткової вигоди від конкурентного та взаємодоповнюваного співіснування великої строкатості та розмаїтості елементів цілого.

В рамках подальшого розвитку цих міркувань, С.І. Іщук запропонував ідею виділення територіально-виробничих систем (ТВС), як ключової категорії економічної та соціальної географії. Кожна ТВС на думку ученого об'єднує виробничі (промислові та агропромислові), соціальні, розселенські та природні елементи, що покликані забезпечити формування додаткового соціально-економічного ефекту на території. При цьому природні елементи входять до територіально-виробничих систем переважно в рамках їх ресурсних або екологічних функцій. Конкретними типами ТВС є виробничі системи, територіальні системи розселення, агропромислові системи, територіальні соціальні системи, територіальні рекреаційні системи, транспортні та інфраструктурні системи і т.д. Можливе виділення й інших типів ТВС [9].

В понятті ТВС, стверджує С.І. Іщук, на відміну від ТВК та СГК розкривається глибока сутність взаємопов'язаних між собою елементів простору, що формує додаткові переваги розвитку господарства та підвищення ефективності різних видів людської діяльності. Отже, ТВС – це таке поєднання на території різних елементів людського життя (природних, ресурсних, промислових, агропромислових, інфраструктурних, соціальних, розселенських, екологічних), яке являє собою єдність і цілісність високого рівня організації, зі складною структурою, конфігурацією, положенням і відношеннями взаємної обумовленості між елементами, які сприяють формуванню додаткового соціально-економічного (синергетичного) ефекту (С.І. Іщук).

Отже, дослідження учених – представників фізичної та економічної і соціальної географії збігаються в тому, що і природні ландшафти, і суспільні (соціально-економічні) комплекси носять взаємопов'язаний, взаємообумовлений характер [12]. Їх існування та функціонування далеко не вичерпується суто механістичним поєднанням компонентів на певній території. Воно носить гуманістичний людиновимірний характер, а також володіє синергетичними властивостями. В постнекласичній традиції науки, синергетичні властивості описуються в рамках самоорганізації систем різної генези та походження (природних, штучних, фізичних, біологічних, економічних, соціальних, екологічних). А також в рамках створення додаткових (переважно, якісних) властивостей, переваг, ефектів, що обумовлені системно-динамічним, нелінійним розвитком системи з використанням принципу зворотного зв'язку (кільцевої причинності) та темпоральності, як кільцевої комунікативності й поліваріантності. Ось такий нелінійний розвиток разом із новими якостями часу (темпоральністю) та кільцевою замкненістю процесів і формує нові якості простору. Просторово-часовий континуум набуває синергетичних властивостей саме в тих місцях, де формуються когнітивно-диссонансні якості його сприйняття (за Л. Фестингером), що і породжують нові якості та ефекти, які описані в роботах Дж. У. Дреппера, М.Д. Гродзинського, М.Т. Агафонова, В. Костеріна, С.І. Іщука та ін.

Просторова синергія виникає в тих виграшних точках (ділянках, ареалах) простору, в яких традиційна діяльність індивіда (його поведінка, пізнавальна система, спосіб господарювання, зміст та характер мислення) докорінно розходяться із сприйняттям актуальної ситуації. Тобто, вона виникає там, де традиційні механізми людського існування не вичерпують потенційних можливостей та властивостей простору [11]. Він, простір, виявляється набагато багатограннішим,

більш ускладненим та модульно-різноманітним. Саме простір, а не індивід, завдяки своїм унікальним властивостям когнітивності, консолідованості, концентрованості, розмаїтості, строкатості, поліморфності, комунікативності, стохастичності надає інші додаткові більш широкі можливості реалізації господарсько-економічних, соціально-ментальних та інтелектуально-духовних якостей людини.

В межах просторової синергії закладаються ті культурно-ментальні та цивілізаційні протиріччя, що описані Дж. Дреппером, формуються естетичні та лікувально-оздоровчі якості території, розкриті в працях О.В. Савицької, Ю.М. Голубчікова та ін., гуманістично-образна метагеографія (за Д.М. Замятіним та Ю.М. Голубчіковим) та навіть метафізика простору-часу (як вчення про наддосвідні початки і закони їх буття, за Аристотелем та Андроніком Родоським) [2, 5, 6, 7, 8]. Просторова синергія визначає ті властивості певних частин Ойкумени (за Гекатеєм Мілетським), що входячи в протиріччя між своїми актуальними властивостями і людською діяльністю в їх межах, здатні формувати додаткові ефекти, якості, властивості, процеси, потенціали, доходи. Вони, як правило, реалізуються в межах території великих міст, вузлів, агломерацій (за рахунок метрополітарного, вузлового, агломераційного ефектів), в межах території з унікальними ландшафтами (рахунок природно-естетичних та культурно-цивілізаційних властивостей, розкритих вище), а також в межах віртуального синергетичного кіберпростору (за рахунок його екстериторіальних та комунікативних якостей).

Отже, синергія, поява нових якостей та ефектів, притаманна як природним, так і соціально-економічним системам. Її вплив можна оцінити і надалі активно використовувати в діяльності людини. Так саме, як використовується естетична та лікувально-оздоровча цінність ландшафтів, як оцінюється і використовується синергетичний ефект міст та агломерацій, віртуального простору (що менш характерно для географічних досліджень), гуманістично-перцепційних та гештальтно-психологічних просторових якостей. І, якщо, вплив естетичних якостей ландшафтів, або агломераційного ефекту території наразі активно досліджують і виявляють, то вивчення інших синергетичних властивостей простору – задача найближчої перспективи. На їх основі людство зможе розробити ефективні механізми організації (перш за все, територіальної організації) своєї діяльності, які дадуть можливості реалізації прихованих раніше резервів та властивостей простору.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Дослідження у царині класичної системної парадигми науки спочатку ландшафтів в фізичній географії, а згодом і комплексів – в економічній та соціальній планомірно привели дослідників до розуміння їх внутрішньої синергетичності. Просторова синергія почала виступати в ролі нових властивостей фізичного та соціально-економічного простору, які є корисними, вигідними, ефективними для застосування в діяльності індивіда. Людина може їх застосовувати для здійснення своїх конкретних цілей, реалізації задумів, активної зміни буття. Пошук механізмів виявлення, оцінки і використання переваг синергетичного ефекту території (просторової синергії) є одним з найбільш актуальних завдань сучасних географічних досліджень.

1. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы. – Л.: Госиздат «Красный пролетарий», 1930. – 416 с.
2. Голубчиков Ю. Н. География человека. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.

3. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. / М.Д. Гродзинський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Т. 1. – 431 с.
4. Гумбольдт А. Картины природы. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с.
5. Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Г.І.Денисюк – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
6. Дреппер Д.У. Природа и жизнь Америки и их отношение к происхождению междоусобной войны / Д.У.Дреппер – С-Пб.: Типография М. Хана, 1871. – 463 с. – (История Северо-Американской междоусобной войны).
7. Замятин Д.Н. Гуманитарная география. Пространство и язык географических образов. – М.: Алетейя, 2003.
8. Замятин Д.Н. Метагеография. Пространство образов и образы пространства. – М.: Аграф, 2004. – 512 с.
9. Ішук С.І., Гладкий О.В. Теоретичні основи територіально-виробничого системоутворення // Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 26-28 лист. 2015 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Обрії, 2015. – С. 27-29.
10. Ішук С.І., Шпарага Т.І., Гладкий О.В. Розколота географія // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – 2003. – вип. 6. – С. 5-8.
11. Костерін В. Синергетичний ефект крупних міст // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 4. – С. 11-13.
12. Преображенский В.С. О чем спорят географы? – М.: Знание, 1990. – 48 с.
1. Hettner A. Heohrafiya, ee ystoryya, sushchnost' y metody. – L.: Hosyzdat «Krasnyy proletaryy», 1930. – 416 s.
2. Holubchikov YU. N. Heohrafiya cheloveka. – M.: Édytoryal URSS, 2003. – 296 s.
3. Hrodzysn's'kyu M.D. Piznannya landshaftu: mistse i prostir: Monohrafiya. U 2-kh t. / M.D. Hrodzysn's'kyu. – K.: VPTS «Kyyivs'kyu universytet», 2005. – T. 1. – 431 s.
4. Humbol'dt A. Kartyny pryrody. – M.: Hosudarstvennoe yzdatel'stvo heohrafycheskoy lyteratury, 1959. – 268 s.
5. Denysyk H.I. Antropohenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrayiny: monohrafiya / H.I.Denysyk – Vinnytsya: Arbat, 1998. – 292 s.
6. Drepper D.U. Pryroda y zhyzn' Ameryky y ykh otnoshenye k proyskhozhdenyuy mezhdousobnoy voyny / D.U.Drepper – S-Pb.: Typohrafiya M. Khana, 1871. – 463 s. – (Ystoryya Severo-Amerykanskoj mezhdousobnoy voyny).
7. Zamyatyn D.N. Humanyarnaya heohrafiya. Prostranstvo y yazyk heohrafycheskykh obrazov. – M.: Aleteyya, 2003.
8. Zamyatyn D.N. Metaheohrafiya. Prostranstvo obrazov y obrazy prostranstva. – M.: Ahraf, 2004. – 512 s.
9. Ishchuk S.I., Hladkyy O.V. Teoretychni osnovy terytorial'no-vyrobnychoho systemoutvorenniya // Suchasni problemy rozvytku heohrafichnoyi nauky i osvity v Ukrayini: materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kyyiv, 26-28 lyst. 2015 r.) / Kyyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K.: Obriyi, 2015. – S. 27-29.
10. Ishchuk S.I., Shparaha T.I., Hladkyy O.V. Rozkolota heohrafiya // Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzh. ped. un-tu im. M. Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya. – 2003. – vyp. 6. – S. 5-8.
11. Kosterin V. Synerhetychnyy efekt krupnykh mist // Ekonomika, finansy, pravo. – 2000. – № 4. – S. 11-13.
12. Preobrazhenskiy V.S. O chem sporyat heohrafiy? – M.: Znanye, 1990. – 48 s.

Подано до редакції 21.10.2016

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич